

К.Е. Сарсембаева

Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан
(E-mail: sarsembaeva_ke@mail.ru)

Педагогикалық емес ЖОО студенттерінің зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық негіздері

Аңдатпа. Бұл мақалада педагогикалық емес жоғары оқу орындары студенттерінің зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық негіздері қарастырылады, жеке тұлғаның да, зерттеу құзыреттілігін меңгерген маманның да жан-жақты дамуы туралы мәселе осы зерттеудің өзектілігі болып табылады, бірыңғай білім беру, мәдени-құндылық және кәсіби-біліктілік кеңістігін қолдау тәсілі, сондай-ақ әлемдік білім беру кеңістігімен бірігу факторы зерттеу құзыреттілік тәсілін іске асыру болып табылады, «құзыреттілік» ұғымының негізгі сипаттамаларының кестесі құрастырылды, зерттеу құзыреттілігінің мәні мен құрылымын анықтау, құбылыстың анықтамасын шығару осы категориямен байланысты ұғымдар талданады: таным, шығармашылық, қызмет, мәдениет, зерттеу құзыреттілігінің тәуелсіздігі, мұнда сыни, аналитикалық, шығармашылық бағдармен байланысты ойлаудың тәуелсіздігіне ұмтылу көзделеді.

Түйін сөздер: зерттеу құзыреттілігі, құзыреттілік, құзыреттілік тәсіл, кәсіби құзыреттілік, мотивациялық-жеке компонент, зияткерлік- шығармашылық компонент, когнитивті компонент, пәрменді-операциялық компонент.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-138-1-364-374>

Кіріспе

Болашақ маманды даярлау құрылымындағы басты бағыттардың бірі зерттеу құзыреттілігі болып табылады, зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру және кеңейту өзекті және жоғары мектеп түлектеріне қойылатын негізгі талап болып табылады. Осы жағдайларға байланысты пандемия кезеңінде жоғары кәсіптік білім беру жүйесі кадрларды даярлаудың дәстүрлі, қатаң моделінен неғұрлым икемді, вариативті, онлайн білім беру жүйесіне көшу қажеттігін талап еткен жағдайға тап болды, онлайн жүйе өзгеріп жатқан өмір жағдайларына барынша тезірек бейімделетін және ақпаратты өз бетінше іздеуге қабілетті жоғары білікті маман қалыптастыруға мүм-

кіндік беретін зерттеу құзыреттілігінің, оның қызметінің теориялық негізін құрайтын іргелі білімді игерудің, инновацияларды құру дағдылары мен машықтарының, сондай-ақ мінез-құлық пен кәсіби қызметтің жаңа стратегияларын жүзеге асырудың қаншалықты маңызды екенін түсінуге мүмкіндік берді. Мұның салдары заңдардың әрекет ету принциптерін терең түсіну, дамудың алғашқы кезеңдерінде өмір сүру мүмкін болмаған барлық салаларда бұрын болмаған жаңа проблемалардың пайда болуы, қазіргі кезеңдегі қоғам дамуының негізгі белгілері зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудағы барлық жедел динамизм, заттардың табиғатын үнемі зерттеу мұның салдары болып табылады. Өз бетінше дұрыс шешім қабылдауға және қарама-қай-

шылық пен белгісіздік жағдайында әрекет етуге қабілетті, бизнеске шығармашылық көзқарасқа бағытталған, сонымен қатар жоғары ойлау мәдениеті бар.

Бұл зерттеудің өзектілігі жоғары білім беру жүйесіндегі өзгерістерге байланысты, бұл кезеңде жеке тұлғаның да, зерттеу құзыреттілігін меңгерген маманның да жан-жақты дамуы туралы мәселе басым болып табылады. Зерттеушілік құзыреттілік тәсіл моделіне көшу, болашақ мамандарды оқыту барысында жоғары білім берудің көп деңгейлі бағдарламаларын енгізу және пайдалану студенттердің негізінен репродуктивті қызметке әзірлігі мен қабілеті қалыптасып, дамыған кезде оқытудың дәстүрлі когнитивтік моделінен алшақтауға мүмкіндік береді, зерттеушілік құзыреттілік тәсілді іске асыру жағдайларында бірыңғай білім беру, мәдени-құндылық және кәсіптік-біліктілік кеңістігін қолдау тәсілі, сондай-ақ әлемдік білім беру кеңістігімен бірігу факторы болып табылады.

Адамды белгілі бір білім көлемін, ақпаратты игергеннен және практикалық тәжірибе жинақтағаннан кейін ғана белгілі бір қызмет саласында құзыретті деп санауға болады. Үшінші буынның білім беру стандарты бойынша жоғары білім алған болашақ маманның бейнесін сипаттау барысында «құзыреттілік» сөзін қолдануға көшу маманның қызметі аясының неғұрлым кең өрісін қамтамасыз етеді. Біз қазіргі ғалымдардың құзыреттілік дегеніміз – белгілі бір деңгейде білімі бар адамның сапасы және алынған білімге негізделген оның әлеуметтік маңыздылығын және осы кәсіби қызметпен байланысты болуы мүмкін барлық әлеуметтік тәуекелдерді ескере отырып, тиімді, өнімді, сәтті іс-әрекетке қабілеттілігі мен дайындығында көрінеді деген пікірін қолдаймыз. Жоғары оқу орындарының білім беру жағдайында студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру мен дамытудың барлық ерекшеліктерін ескере отырып, дайындық процесін ұйымдастыру білім алушылардың оқу-зерттеу қызметінен қазіргі кезеңдегі өндіріс проблемаларын нақты ғылыми зерттеулерге, оны оңтайландыру мақсатында өндірістік процеске енгізілуі мүмкін өзекті

ғылыми әзірлемелерге кезең-кезеңімен өтуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл тұтастай алғанда тұлғалардың кәсіби қызметке дайындық деңгейін арттырады. Қолданылатын оқыту әдістерін таңдау студенттердің жаңа білімді игеруге деген мотивациялық жеке психологиялық көзқарасы, студенттердің негізгі білім деңгейі, ғылыми материалды қабылдау сипатымен, сыртқы жағдайлармен және басқа да көптеген себептермен анықталады.

Зерттеу құзыреттілігі педагогикалық ұғым ретінде

Педагогика ғылымында «құзыреттілік» категориясы біршама жаңа құбылыс. Өткен ғасырдың 60-жылдарының аяғы мен 70 - жылдарының басында шетелдік, кейінірек отандық педагогикалық әдебиеттерде білім беруде құзыреттілік тәсіл пайда болды. «Құзыреттілік» термині педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерде және жоғары және орта білім беру мекемелерінің студенттерін шығармашылық, ізденіс іс-әрекеттерімен, ондағы деңгеймен таныстыру тәжірибесін сипаттау кезінде қолданылады, сонымен бірге «кәсіби құзыреттілік», «коммуникативті құзыреттілік», «ақпараттық құзыреттілік» ұғымдары сараланады.

Білімге деген құзыреттілік көзқарас ХХІ ғасырдың басында да одан әрі дамыды. Көптеген ғалымдардың пікірінше, қазіргі заманғы маманның бойында интеграциялық (ықпалдастырушы) және аналитикалық қабілеттер болуы керек. Олардың ішіндегі ең маңыздысы-ақпаратты талдай білу, контекстік инновацияларды енгізу, кәсіби өмір процесінде өз білімдерін толықтыру және әлеуметтік саладағы қарқынды өзгерістерге бейімделу. Бұл адами дағдыларды дамытудың өзектілігі әлеуметтік даму динамикасына байланысты.

Зерттеу құзыреттілігінің мәнін анықтау үшін біз «құзыреттілік, құзыретті» санатына қатысы әртүрлі тәсілдерді қарастырамыз.

С.И. Ожеговтың «Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде» «құзыретті» ұғымы белгілі, білімді, белгілі бір салада беделді ретінде қарастырылады. «Құзыреттілік» ұғымы біреудің жақсы білетін мәселелер шеңбері ретінде сипатталады; өкілеттіктер, құқықтар шеңбері [1,70].

Шын мәнінде, «негізгі психологиялық сипаттамалар - талдау, ішкі іс-қимыл жоспары, рефлексия «құзыреттілік» деген атпен ұғынылады, бірақ өздерінің зияткерлік сипаттамалары түрінде емес, практикалық әрекеттерді орындау қабілеті түрінде. Шетелдік зерттеушілер көптеген түрлі тұжырымдамалар жазады.

Олардың бірі білімге негізделген және маманды өз қызметінің белгілі бір саласында көп білетін адам ретінде анықтайды. Тағы бір тұжырымдама-құзыреттілік тек білімге ие болу ғана емес, сонымен қатар оны икемді қолдану мүмкіндігі және аналитикалық, шығармашылық және практикалық дағдыларға байланысты.

Р. Стернберг құзыреттілікті адамның қасиеті ретінде ғана емес, сонымен бірге оны басқа адамдар қабылдаудағы ерекшелік ретінде - адам мен жағдайдың өзара әрекеттесуі тұрғысынан қарастырады. Бұл жағдайда құзыреттілік жалпыға бірдей танылған мәртебеге ие болуға ұқсас, бұл жеке адамдар тобын мамандар деп атауға мүмкіндік береді.

Академик педагог-психолог Бенджамин Сэмюэл Блум, психолог Симонтон, ғалым Винер құзыреттілікті дамытуда тек саналы тәжірибе ғана емес, сонымен қатар талант немесе туа біткен қабілеттер де маңызды рөл атқаратынына сенімді, өйткені жоғары құзыреттілікке қол жеткізу үшін өте талантты адамдар ғана өздерінің саналы тәжірибесін үзбейді. Осыдан саналы тәжірибе мен құзыреттілік арасындағы байланыс ішінара таланттың болуына байланысты деп қорытынды жасауға болады.

Алайда, көптеген мысалдар мен университет оқытушыларының жұмыс тәжірибесінің болуы адам құзыреттілігінің негізгі құрамдас бөлігі ерекше интеллект емес, оның мотивациясы, жеке бағдары екенін көрсетеді.

Н.В. Кузьмина, Е.А. Григорьева, В.А. Якунин құзыреттіліктің қалыптасуының психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік жағдайларын айқындай отырып, оның мазмұнын анықтайды.

Бұл авторлар құзыреттілік тұжырымдамасын келесі қасиеттердің жиынтығы ретінде қарастырады:

- кәсіби қасиеттердің жиынтығы ретінде;
- маманның ішкі психикалық күйлері мен жеке қасиеттерінің күрделі біртұтас жүйесі ретінде, кәсіби қызметті жүзеге асыруға дайындығы және оған қажетті әрекеттерді орындау мүмкіндігі;
- кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу сияқты.

В.А. Сластенин құзыреттіліктің анықтама-сына білімді, іскерлікті, тәжірибені, білімді пайдалануға теориялық-қолданбалы даярлықты қосады.

В.С. Безрукова «құзыреттілік» терминіне жүгіне отырып, оны кәсіби сауатты пайымдауларды, бағалауды, пікірлерді білдіруге мүмкіндік беретін білім мен дағдыларды иелену ретінде айқындайды.

И.А. Коваленконың пікірінше, «құзыреттілік» термині педагогикалық және әдістемелік әдебиеттер мен жоғары және орта білім беру мекемелерінің студенттерін шығармашылық, ізденіс іс-әрекетімен таныстыру тәжірибесін сипаттау кезінде қолданылады, сонымен бірге «Кәсіби құзыреттілік», «коммуникативтік құзыреттілік», «ақпараттық құзыреттілік» және т. б. ұғымдары сараланады [2,14].

«Құзыреттілік» ұғымының мазмұнын талдай отырып, Н.В. Кузьмина оның құрамына белгілі бір қызмет саласында жоғары кәсіби деңгейге жетуді қамтамасыз ететін адамның әртүрлі білімі, дағдылары мен қабілеттері кіретінін көрсетеді.

В.А. Петровский құзыреттілікті белсенділіктің аспаптық негізі ретінде қарастырады.

М.А. Чошанов құзыреттілікті осы жағдайда алған білімі мен тәжірибені жұмылдыру қабілеті ретінде сипаттайды.

«Құзыреттілік» және «құзырет» ұғымдарын салыстырмалы талдау, біріншіден, құзыреттілік мәнінің аясы құзыретке қарағанда кеңірек, өйткені құзыреттілік оның құрамына енеді, екіншіден, терминдерді түсіндіруде сәйкессіздіктер және олардың өзара негізсіз алмастырылуы бар деген қорытындыға әкеледі.

Британдық психолог Дж. Равен құзыреттілікті белгілі бір пәндік салада белгілі бір әрекетті тиімді орындау үшін қажет және жоғары

Кесте 1. Түрлі ғалымдар берілген «құзыреттілік» ұғымының негізгі сипаттамалары

Авторлар	Анықтама
К.Г. Митрофанов	Барынша жалпы (әмбебап) қабілеттер мен дағдылар
Г.Б. Голуб, О.В. Чуракова	Қызметке қабілеттілігі
С.Е. Шишов, В.А. Кальней, Б. Хасан	Оқу арқылы алынған білімге, тәжірибеге, құндылықтарға, бейімділікке негізделген жалпы қабілет
Р. Дж. Стернберг	Белгілі бір пәндік саладағы практикалық мәселелерді шешуге арналған практикалық ойлау
В.А. Козырев	Нақты өндірістік жағдайларға байланысты мәселелердің белгілі бір түрін шешу мүмкіндігі
В.Г. Сотник, А.В. Хуторской	Белгілі бір пәндік салаларда тиімді жұмыс істеу үшін қажетті Осы салалардағы пәндік дағдылармен және біліммен бірге жалпыланған дағдылардың болуы
Н.В. Кузьмина, Е. А. Григорьева, В. А. Якунин	Кәсіби қасиеттердің жиынтығы, ішкі психикалық күйлер мен жеке қасиеттер жүйесі, кәсіби қызметті жүзеге асыруға дайын болу және кәсіби білім болған жағдайда бұл үшін қажетті әрекеттерді орындау мүмкіндігі
В.А. Слостенин, В.С. Безрукова	Білім, білік, тәжірибе, білімді қолдануға теориялық-қолданбалы дайындық
И.А. Коваленко	Жоғары және орта білім беру мекемелерінің студенттерін шығармашылық, ізденіс қызметіне, онда қол жеткізілген деңгейге тарту тәжірибесі
И.А. Зимняя	Адамның білімге, интеллектуалдық және жеке тұлғаға негізделген, әлеуметтік-кәсіби іс-әрекеті
М.А. Чошанов	Осы жағдайда алған білімі мен тәжірибесін жұмылдыру қабілеті

мамандандырылған білімді, пәндік дағдылардың ерекше түрін, ойлау тәсілдерін, сондай-ақ түсінуді қамтитын ерекше қабілет, сондай-ақ өзінің әрекеттері үшін екенін түсіну ретінде түсіндіруді ұсынды.

А.М. Митяева құзыретті құзыретті болу үшін құзыреттіліктің берілген мазмұны ретінде игерілуі қажет деп анықтайды. Бұл жағдайда құзыреттілік дегеніміз жиынтық емес, дәл осы құзыреттіліктерді қолдануға бағытталған жеке-мағыналы білімнің, дағдылардың және қабылданған құндылықтардың тұтас жүйесі.

И.А. Зимняя «құзыреттер-бұл кейбір ішкі, әлеуетті, жасырын психологиялық пайда болған зат (білім, идеялар, іс-қимыл бағдарламалары (алгоритмдер), құндылықтар мен қатынастар жүйелері), содан кейін олар адамның құзыреттілігінде өзекті, белсенді көріністер ретінде анықталады» деп атай отырып,

құзыреттілікті білімге, зияткерлік және жеке тұлғаға негізделген адамның әлеуметтік-кәсіби өміріне негізделген деп түсіндіреді және он негізгі құзыреттілікті анықтайды [3,62].

Біздің зерттеуіміз үшін адамның іс — әрекетіне қатысты И.А.Зимняяның адам қызметіне қатысты құзыреттілікті бөлуі маңызды: танымдық іс-әрекет құзыреттілігі: танымдық міндеттерді қою және шешу; стандартты емес шешімдер, проблемалық жағдайлар-оларды құру және шешу; өнімді және репродуктивті таным, зерттеу, зияткерлік қызмет.

Мета-пән сияқты негізгі құзыреттіліктер сипаты мен қолдану дәрежесі бойынша көп функциялы және әмбебап сипатқа ие және, олар пәннен тыс және пәнаралық болып табылады. Негізгі құзыреттіліктерді меңгеру білім беру, кәсіби немесе әлеуметтік өмір саласындағы қызметті жүзеге асыру кезінде түр-

лі проблемаларды шешуге мүмкіндік береді. Негізгі құзыреттіліктер көп өлшемді, яғни түрлі ақыл-ой процестері мен зияткерлік дағдыларды қамтиды.

Мәселені шығармашылықпен қарастыра отырып, күрделі міндеттерді тез және сапалы шеше алатын жаңа адамды даярлау қажеттілігі білім беру алдына зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру міндетін қойды.

Бұл жіктеу біз үшін «зерттеу құзыреттілігі» санатын адам қызметіне қатысты негізгі құзыреттердің типологиясына байланыстырудың теориялық негізі болып табылады.

Түрлі ғалымдармен «құзыреттілік» ұғымына берілген негізгі сипаттамаларды автор 1.-кестеде жинақтайды.

Ғалымдардың жоғарыда аталған тәсілдерін талдау негізінде біз зерттеу үшін маңызды болып табылатын келесі ережелерді бөліп көрсете аламыз:

- құзыреттілік - белгілі бір қызметте ғана көрінетін қызмет санаты;

- құзыреттіліктің табиғаты мынада, ол адамның құндылықтарымен органикалық бірлікте ғана көрінуі мүмкін, бұл қызмет түріне терең жеке қызығушылық тудырады;

- құзыреттілік білім мен дағдылардың жиынтығы емес, бірақ оны қамтиды;

- құзыреттілік белгілі бір жағдайда өзін-өзі бағалау негізінде таңдау жасау қабілетінде көрінеді;

- құзыреттіліктің жоғары деңгейлері адамның бастамасы, ұйымдастырушылық қабілеті, өз әрекеттерінің салдарын бағалау қабілетінің болуын болжайды;

- құзыреттілік қазіргі уақытта жүзеге асырылады, бірақ жеке тұлғаның болашақ тәуелсіз біліміне бағытталған. Құзыреттілікті дамыту адамның өз әрекеттерінің салдарын алдын-ала және ұзақ мерзімді перспективада модельдеуге және бағалауға болатындығына әкеледі.

Бастауыш кәсіптік білім берудің теориясы мен практикасында зерттеу құзыреттілігін дамыту проблемасына ғылымның белсенді қызығушылығына қарамастан, бұл мәселе әлі де болса жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр.

«Зерттеу құзыреттілігі» ұғымын қарастыруға көшейік. «Зерттеу құзыреттілігі» ұғымы педагогикалық құбылыс ретінде толық зерттелмеген және терең философиялық және әдіснамалық зерттеуді қажет етеді. Зерттеу құзыреттілігінің мәні мен құрылымын анықтау, құбылыстың анықтамасын шығару үшін білім, шығармашылық, қызмет, мәдениет, тәуелсіздік сияқты және басқа да осы категориямен байланысты бірқатар ұғымдарды талдау қажет.

Зерттеу құзыреттілігін дамыту Л.А. Сенеканың, Абелардтың, Роттердамның Эразмының және өткен жылдардың басқа да ойшылдарының идеяларын растайтын бізге жақын ететін сыни, аналитикалық, шығармашылық бағдармен байланысты ойлаудың тәуелсіздігіне ұмтылысын білдіреді. Сонымен, Л. А. Сенеканың оқытудың басты мақсаты болып табылатын рухани жетілдіруге әкелетін сабақтарда тәуелсіздік пен табандылықтың маңыздылығын атап өтті. «Сенің еңбегі далаға кетті деп қорқатын ештеңе жоқ: сен өзі үшін оқыдың» [4,43].

И.А. Коваленко студенттердің зерттеу құзыреттілігі дегенді тұрақты мотивациямен ерекшеленетін интегралдық тұлғалық білім ретінде түсінеді. Ол студенттердің оқу және ғылыми - зерттеу қызметі процесінде қалыптасады және олардың ғылыми-зерттеу қызметін ұйымдастыру, арнайы дағдылар мен біліктіліктерге, шығармашылық іс-әрекет тәжірибесіне ие болу, тұтастай алғанда жеке тұлғаның субъективті тәжірибесін байыту туралы білімдерінің болуымен көрінеді.

Зерттеу құзыреттілігіне қатысты берген өз анықтамасын толықтыра отырып, И.А. Коваленко зерттеу құзыреттілігі адамның тәуелсіздігін, рухани, белсенділік принциптерін «босатуға», оның білімге деген қажеттілігін нығайтуға ықпал ететінін атап өтті.

М.В.Арсентьева мен М.С.Воротилиннің пікірінше, зерттеу құзыреттілігі-бұл зерттеу міндеттерін дербес шешуге, зерттеу қызметінің технологиясын иеленуге, зерттеу дағдыларының құндылығын тануға және оларды кәсіби салада қолдануға дайын екендігінде көрінетін тұлғаның интегралды сапасы [5,473].

Е.В. Феськова студенттердің ғылыми-зерттеу құзыреттілігі түсіну дегенді олардың жаңа



Сурет 1. Зерттеу құзыреттілігінің компоненттері

білім жүйелерін игеру мен құруда және өзін-өзі алға жылжытуда өз күшімен алға жылжуға саналы түрде дайын болу ретінде әрекет ететініне назар аударады [6,34].

Студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру

- мотивациялық-тұлғалық компонент;
- интеллектуалды-шығармашылық компонент;
- когнитивтік компонент;
- ықпалды операциялық компонент (сурет 1).

Мотивациялық-тұлғалық компонент студенттердің қоршаған әлемге, шындыққа, адамдарға, өзіне, мәліметтеріне мотивациялық – құндылық және эмоционалды – еріктік қатынастар жүйесі ретінде әрекет етеді. Көрсетілген компонент білім алушылардың зерттеу қызметіне қажеттілігін, олардың танымдық бастамашылдығын, танымдық қиындықтарды еңсеру қабілетін, таным, шешім қабылдау және оларды бағалау процесіндегі дербестігін сипаттайды. Бұл компонентті қарастыру кезінде студенттердің зерттеу бары-

сында алған құндылық бағдарлары, олардың оқуға, зерттеу қызметіне қатысты эмоционалды қарым-қатынасы бағаланады.

Дәл осы мотивациялық-тұлғалық компонент қалыптасатын құндылық-семантикалық, әлеуметтік-еңбек және жеке өзін-өзі жетілдіру құзыреттілігінің мазмұнын анықтайды.

Интеллектуалды-шығармашылық компонент танымдық процестер мен оқу дағдыларын дамытуға, білім алушылардың интеллект деңгейі, олардың эксперименттік ойлау деңгейі, шығармашылық қасиеттердің – шабыт, қиял, ақыл икемділігі, қайшылықтарға сезімталдық, сыншылдық, өз пікірінің болуы үшін жауап береді – осының бәрі білім алушының проблемаларды шешуге және шындықты өзгертуге процессуалдық дайындығын анықтайды.

Бұл құрылымда зерттеу құзыреттілігі бар білім, дағдылар, шығармашылық ойлау және өзін-өзі дамытумен айналысу негізінде жаңа білім жүйелерін игеруге қол жеткізудің саналы процесі болып табылатындығын анықтауға негізделген.

М.Н.Арцев зерттеу құзіреттілігін жеке тұлғаның сапасы, білім жиынтығы, құндылық бағдарлары, оның субъектісінің функцияларын орындауға дайындығы мен қабілетінде көрінетін зерттеу іс-әрекетінің қажеттіліктері мен тәжірибесі ретінде түсінеді [7,10].

С. Н. Лукашенко зерттеу құзіреттілігінің түрлендіргіш сипатына назар аударады және ол оны бар білімге, дағдыларға, дағдыларға және қызмет әдістеріне негізделген қызметтің семантикалық контекстін функционалдыдан түрлендіруге ауыстыру нәтижесінде жаңа білім жүйесін өз бетінше игеруге және алуға дайын және қабілетті интегралды тұлғалық сапа ретінде ұсынады [8,73].

Е.В. Бережнова мен В.В. Краевский өз зерттеулерінде педагогтың ғылыми құзіреттілігін психиканың ерекше функционалды жүйесі және онымен байланысты адами қасиеттерінің жиынтығы ретінде қарастырады, бұл оған осы қызметтің тиімді субъектісі болуға мүмкіндік береді.

Арнайы білім мен зерттеу тәжірибесін игеру стратегиясын анықтайтын зерттеу құзыреттілігі туралы да түсінік де бар. Ол стратегияны, ғылыми таным әдістерін, құндылық мұраттарын жүзеге асыру құралдарын, зерттеу жұмысы процесіндегі мақсаттарды анықтайды.

Зерттеу құзіреттілігінің болуы педагогтың белсенді тұлға, жаңа тәжірибеге ашық және өзі мен әлем туралы идеялардың қол жетімді деңгейінен тыс шығуға дайын білім субъектісі ретіндегі зерттеу позициясын қалыптастырудың көрсеткіші болып табылады.

Студенттердің ғылыми – зерттеу қызметінің мәнін сипаттай отырып, С.Л. Рубинштейн субъекті мен оның қызметінің ішкі диалектикалық байланысының бар екенін көрсетеді: «Адамның іс – әрекеті сыртқы қоздырғышқа қатысты реакция емес, ол тіпті объектінің үстіндегі субъектінің сыртқы операциясы ретінде де бөлінбейді – бұл субъектінің объектіге ауысуы» [9,243].

Әрекет компоненті зерттеу дағдыларының болуын қамтиды. Зерттеу дағдылары:

- ғылыми ізденіс жүргізу;
- зерттеу жоспарын, логикасын және бағдарламасын әзірлеу;

- ғылыми әдістерді таңдап, оларды шебер қолдану;

- эксперименттік жұмысты ұйымдастыру және жүзеге асыру;

- алынған нәтижелерді ғылыми мәтін түрінде өңдеу, талдау;

- қорытындыларды тұжырымдау;

- жұмысты сәтті қорғау.

А. Э. Ишквановың пікірінше, қызмет компоненті зерттеу жұмыстарын жүргізу, төмендегідей негізгі зерттеу әдістерін қолдану дағдыларының болуын қамтиды: сауалнама, байқау, сауалнама, эксперимент; деректерді өңдеудің математикалық әдістері; ақпарат көздерімен жұмыс істей білу; материалды жалпылау және ұсыну.

Зерттеу қызметін жүзеге асыру жеке тұлғаның әртүрлі қасиеттерін жүзеге асырумен байланысты. В.Н.Литовченко біздің зерттеуіміздің контекстінде бізге қызықты зерттеу қызметін жүзеге асыру үшін оқушыларға қажетті зерттеу дағдыларының төрт тобын бөліп көрсетеді:

- зерттеу қызметінде қолданылатын операциялық әдістер мен операцияларды қамтитын операциялық әдістер: салыстыру, талдау және синтездеу, абстракциялау, жалпылау, салыстыру және т. Б.;

- зерттеу іс-әрекетінде өзін-өзі ұйымдастыру әдістерін қолдануға, жұмысты жоспарлауға, өзін-өзі талдау мен өзін-өзі бақылауды жүргізуге, зерттеу іс-әрекеті процесінде өз әрекеттерін реттеуге мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық;

- әдеби және басқа ақпарат көздерімен жұмыс істеуге, эксперименттік зерттеу жүргізуге, бақылау тақырыбын байқауға және деректерді өңдеуге мүмкіндік беретін практикалық;

- диалогтық принципті сақтай отырып, зерттеу процесінде ынтымақтастық әдістерін қолдануға, өзара көмек көрсетуге, өзара бақылауға, нәтижелерді талқылауға мүмкіндік беретін коммуникативті [10,54].

Е.В.Фескова зерттеу құзіреттілігін білімнің дағдылардың, біліктіліктің және іс-әрекет әдістерінің жинақталған жиынтығына негізделген қызметтің семантикалық контекстін функционалдыдан түрлендіруге ауыстыру нәтижесінде саналы дайындық пен жаңа білім

жүйесін өз бетінше игеру және алу қабілетінде көрінетін интегралды тұлғалық сапа ретінде сипаттайды.

И.А.Янюк өзінің зерттеуінде қолданбалы және кәсіби сипаттағы зерттеу құзыреттілігі жалпы ғылыми және тар ғылыми зерттеу қызметімен тығыз байланысты екенін, бұл соңғысын жоғары оқу орнында оқу кезінде зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру үшін негіз ретінде қарастыруға мүмкіндік беретінін атап өтті.

Зерттеу құзыреттілігі тұжырымдамасын ғылыми саладағы зерттеуге тән қызметтің негізгі кезеңдерін дамытуды қамтитын белгісіз шешіммен шығармашылық, зерттеу мәселесіне жауап іздеу қабілетімен байланыстыруға болады.

Ю.В. Рындина студенттің теориялық сауаттылығы, психологиялық-педагогикалық зерттеу әдістерін меңгеруі, эмпирикалық деректерді статистикалық өңдеу, қорытынды жасау, зерттеу нәтижелерін ұсыну қабілетінде зерттеу құзыреттілігінің көрінісін байланыстырады.

Зерттеу құзыреттілігінің табиғаты кәсіби өзін-өзі дамытудың, кәсіби мансаптың әлеуетіне негізделген, ал маманның зерттеу құзыреттілігі өзіне деген сенімділікте, өзін-өзі жүзеге асыруда, зерттеу қызметінің мағынасын түсінуде көрінеді

Қорытындылар

Жоғары оқу орындарында оқу кезінде студенттердің зерттеу құзыреттілігі әр түрлі формадағы дербес зерттеу қызметі процесінде қалыптасады. Бұл қызметтің сапасын зерттеу міндеттерін шешуде жоғары оқу орындары түлектерінің ғылыми-зерттеу құзыреттілігі арқылы жақсы анықтауға болады.

Осылайша, ғалымдардың пікірлерін қорытындылай келе, зерттеу құзыреттілігі – қызмет барысында ғана ғылыми-зерттеу қызметін ұйымдастыру қабілетінде көрінетін, қазіргі уақытта жүзеге асырылатын, бірақ болашаққа бағытталған және жеке тұлғаның арнайы білімге, дағдыларға және қабілеттерге, шығармашылық белсенділікке ие жеке тұлғаның тәуелсіз білімін қамтиды.

Болашақ мамандардың зерттеу құзыреттілігін, педагогикалық қызметтің құрылымы мен мазмұны дамыту қажет. Білім алушының толық циклде (мақсат қою, жоспарлау, талдау, рефлексия, өзін-өзі бағалау) құра отырып, танымдық іс-әрекетті өзі ұйымдастырған кезде оның дербестігінің даму деңгейіне жету, өзін-өзі тануды жүзеге асырады, өзінің кәсіби бағытталған мүмкіндіктеріне өзін-өзі бағалау береді.

Оқу-әдістемелік қамтамасыз ету студенттердің субъектілік бағдарланған және мамандық пен қазіргі заманғы кәсіби қызметтің ерекшелігін сипаттайтын оқу-кәсіби міндеттермен іштей байланысты құзыреттілікті қалыптастыру, Қазақстан Республикасында вариативті, сараланған және дараландырылған сипаттағы білім беруді дамыту міндеттерінің шешіміне негізделген.

Студенттердің өзіндік жұмысында олардың даралығын дамыту процесі зерттеу құзыреттілігі, оқу-кәсіби міндеттері бағытында бірінші курстан бастап оқу орнын аяқтағанға дейінгі өзіндік жұмысын дамыту процесі қызметтің сыртқы және ішкі компоненттерін біріктіруге бағытталған білім алушылардың оқу-танымдық және ғылыми-зерттеу қызметін ұйымдастырудың әр түрлі нысандары мен әдістері есебінен жүзеге асырылады.

Зерттеу құзыреттілігін психологиялық қамтамасыз ету оқытушылардың жеке білім беру бағытында алға жылжуда қиындықтар туындаған кезде студенттердің білім беру қызметін қолдауы арқылы жүзеге асырылады.

Студенттердің зерттеу құзыреттілігін ұйымдастыру кезінде өзіндік жұмыстың басқару білігін игеруге, модульдік-рейтингтік бағалау жүйесінің критерийлерін нақты айқындау, міндетті рефлексия (жеке, зияткерлік, коммуникативтік, кооперативтік), білім алушының субъектілік тәжірибесін есепке алу негізінде жеке тұлғаның ерікті қасиеттерін өзектендіруге бағытталуы есебінен дербестікті және өз бетінше білім алу қажеттілігін дамыту жүргізіледі.

Студенттердің өзіндік жұмыстың құндылық-мағыналық негізін игеруі пікірталас,

рефлексивті практикум (тренинг), оқу коммуникациясының басқа да форматтары сияқты студенттің өзіндік жұмысының нысандарымен қолдау көрсетілетін тұлғаның экзистенциалды саласын дамытуға негізделеді.

Студенттердің өздік жұмысының зерттеу құзыреттілігін ұйымдастырудың психологиялық-педагогикалық жағдайларын іске асыру нәтижелілігінің көрсеткіші келесілер болып табылады: а) білім алушының өз бетінше білім алу қажеттілігін дамытуға ықпал ететін кәсіптік қызметіне қызығушылық; б) негізгі құзыреттердің даму деңгейі.

Зерттеу барысында студенттердің зерттеу құзыреттілігінде дербестікті дамытудың аралық нәтижелеріне мониторинг жүргізудің мақсатқа сай екендігімен байланысты ұйымдастырушылық-педагогикалық қосымша шарттар анықталды.

Студенттердің ғылыми-зерттеу құзыреттілігін тәжірибеге енгізу бұл студенттердің жеке және кәсіби дамуына оң әсерін диагностикалауға мүмкіндік берді, бұл олардың кәсіби қызметтің құндылық-семантикалық негізін білуінде, кәсіби мәселелерді шешу дағдыларын дамытуда көрінеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 12 стереотип.- М.: Русск.яз., 1978. -70 с.
2. Коваленко И.А. Педагогические условия развития исследовательской компетентности студентов в образовательном процессе вуза: дис. канд. пед. наук: 13.00.01. - Благовещенск, 2005.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. - 2004. - 62 с.
4. Сенека Л.-А. Нравственные письма к Луцилию; Трагедии / Пер. с латин. и вступ. статья С. Ошерова. – М.: Художественная литература, 1986.
5. Арсентьева М.В., Воротилин М.С. Формирование исследовательской компетенции студентов вуза // Известия Тульского государственного университета. Технические науки. - 2018. - № 11 - 473 с.
6. Феськова Е.В. Становление исследовательской компетентности учащихся в дополнительном образовании и профильном обучении: диссертация кандидата педагогических наук: - Красноярск, 2005. -34 с.
7. Арцев М. Н. Учебно-исследовательская работа учащихся (методические рекомендации для учащихся и педагогов). // Завуч. - 2005. - № 6. - С. 10.
8. Лукашенко С.Н. Модель развития исследовательской компетентности студентов вуза в условиях многоуровневого обучения (на примере изучения математических дисциплин) // Образование и наука. - 2012. - № 1. – С. 73.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб: Питер, 1999. -243 с.
10. Литовченко В.Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР. Дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук. - Минск, 1990. -54 с.

References

1. Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka [Dictionary of the Russian language]. Ed. 12 stereotype (Russk. yaz., Moscow, 1978, 70 p.).
2. Kovalenko I.A. Pedagogicheskie uslovija razvitija issledovatel'skoj kompetentnosti studentov v obrazovatel'nom processe vuza [Pedagogical conditions for the development of students' research competence in the educational process of higher education]. Dissertation. Cand. Pedagogical Sciences:13.00.01 (Blagoveshensk, 2005).
3. Zimnyaya I. A. Kljuchevye kompetentnosti kak rezul'tativno-celevaja osnova kompetentnostnogo podhoda v obrazova [Key competencies as an outcome-targeting basis for the competency-based approach in education]. Author's version (Research Centre for Specialist Training Quality Issues, Moscow, 2004, 62 p.).

4. Seneca L.-A. Nравstvennye pis'ma k Lucilliju; Tragedii [Moral Letters to Lucillus; The Tragedies]. Translated from Latin and introductory article by S. Osharov (Hudozhestvennaja literatura, Moscow, 1986).
5. Arsentieva M.V., Vorotilin M.S. [Formation of research competence of university students], Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Tehnicheskie nauki [Proceedings of Tula State University. Technical Sciences], 11, 473 (2018).
6. Fes'kova, E. V. Stanovlenie issledovatel'skoj kompetentnosti uchashhihsja v dopolnitel'nom obrazovanii i profil'nom obuchenii: dissertacija kandidata pedagogicheskikh nauk, [Becoming research competence of students in additional education and profile training]: Dissertation Candidate of Pedagogical Sciences: (Krasnoyarsk, 2005. 34 p.).
7. Artsev M. N. Uchebno-issledovatel'skaja rabota uchashhihsja (metodicheskie rekomendacii dlja uchashhihsja i pedagogov), [Educational-research work of students (methodological recommendations for students and teachers)], Zavuch [Head Teacher], 6, 10 (2005).
8. Lukashenko S.N. Model' razvitija issledovatel'skoj kompetentnosti studentov vuza v uslovijah mnogourovnevnogo obucheniya (na primere izucheniya matematicheskikh disciplin), [Model of development of research competence of university students in the conditions of multilevel education (by the example of studying mathematical disciplines)], Obrazovanie i nauka [Education and Science], 1, 73 (2012).
9. Rubinstein S.L. Osnovy obshhej psihologii, [Fundamentals of General Psychology] (Piter, St. Petersburg, 1999, 243 p.).
10. Litovchenko V.N. Formirovanie issledovatel'skikh umenij studentov pedagogicheskikh special'nostej universiteta sredstvami NIR [The formation of research skills of university students of pedagogical specialties by means of scientific research work], Diss. for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences (Minsk, 1990, 54 p.).

K.E. Sarsembayeva

T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

Theoretical foundations of the formation of research competence of students at non-pedagogical universities

Abstract. The article examines the theoretical foundations of the formation of research competence of students of non-pedagogical universities, the relevance of this study is the issue of the comprehensive development of both the personality itself and the specialist with research competence, the implementation of the research competence-based approach is a way to maintain a unified educational, cultural, value and professional -qualification space, as well as the factor of merging with the world educational space, a table has been drawn up the main characteristics of the concept of «competence», identifying the essence and structure of research competence, deriving the definition of the phenomenon, the concepts associated with this category are analyzed cognition, creativity, activity, culture, independence of research competence, where it implies the desire for independence of thought associated with criticality, analytics, creative orientation.

Keywords: research competence, competence, competence-based approach, professional competence, motivational-personal component, intellectually-creative component, the cognitive component, effectively-operational component.

К.Е.Сарсембаева

Казахская национальная академия искусств им. Т. Жургенова, Алматы, Казахстан

Теоретические основы формирования исследовательской компетентности студентов непедагогических вузов

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются теоретические основы формирования исследовательской компетентности студентов непедагогических вузов. Актуальность данного исследования обусловлена вопросом о всестороннем развитии как самой личности, так и специалиста владеющего иссле-

довательской компетентностью. Реализация исследовательского компетентностного подхода является способом поддержания единого образовательного, культурно-ценностного и профессионально-квалификационного пространства, а также фактором слияния с мировым образовательным пространством. Составлена таблица основных характеристик понятия «компетентность», выявлены сущность и структура исследовательской компетентности, проанализированы понятия, связанные с данной категорией: познание, творчество, деятельность, культура, самостоятельность исследовательской компетентности, которая предполагает стремление к самостоятельности мышления, связанной с критичностью, аналитичностью, творческой направленностью.

Ключевые слова: исследовательская компетентность, компетенция, компетентностный подход, профессиональная компетентность, мотивационно-личностный компонент, интеллектуально-творческий компонент, когнитивный компонент, действенно-операционный компонент.

Автор туралы мәлімет:

Сарсембаева К.Е. – аға оқытушы, педагогика және психология магистрі, Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан.

Sarsembayeva K.E. – Senior Lecturer, Master of Pedagogy and Psychology, T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan.